

TÓTH LÁSZLÓ

SZENT ISTVÁN KIRÁLY

A PÉCSI M. KIR. ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEMEN
1938 NOVEMBER 19-ÉN TARTOTT
SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁS.

PÉCS, 1939

KÜLÖNLENYOMAT AZ EGYETEM 1938 -39 TANÉVI IRATAIBÓL.

Felelős kiadó: Dr. Tóth László.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT
A nyomdáiért felelős: Wessely Károly igazgató.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY.

Magnific. Domine Rector!

Tekintetes Egyetemi Tanács!

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Szent István halálának kilencszázados jubileumi esztendejében ezernyi megemlékezés szállott már a szent király felé. Tudós művek mellett, amelyek közül elég legyen megemlítenem a Szent István Emlékkönyv három hatalmas kötetét, amelyekben a mai magyar történettudomány vezető egyéniségei méltatják nemcsak a szent király életét és működését, hanem korát is helyes világításba, értékelésbe igyekeznek helyezni, az alkalomszerű ünnepi megemlékezéseknek szinte végtelen sora látott napvilágot, jutott a kegyelettel ünneplő magyarság minden rétege elé. Ez a körülmény önmagában is nagy és nehéz feladatot ró reám, amidőn emlékezést kell tartanom első s egyben szent királyunkról. Hiszen annyi szó esett róla, hogy újat, vagy legalább olyant mondani, amit a nagyközönség nem hallott volna az idén, valóban nagyon nehéz. Ilyen körülmények között méltóztassanak eltekinteni attól, hogy Szent István életének adatait soroljam fel, vagy rostáljam meg azokat a történeti kritika szemüvegén át, de méltóztassanak megengedni azt is, hogy ne a szent király életművének aktuális vonatkozásaira mutassak rá, amint azt most annyian tették nálam sokkal hivatottabbak, tisztábban látók és ékebben szólók.

Éppen a tudós munkák és az aktuális vonatkozásokat kiemelő ünnepi emlékezések szintézise keltette bennem azt a gondolatot, hogy Szent István életéből és működéséből néhány olyan mozzanatot emelek ki, amelyek a tudós számára nem újak és meglepőek ugyan, de amelyek, éppen az ünnepi megemlékezésekből láttam, nem jutottak el a közvélemény tudatába és éppen ott bi-

zonyos félreértésekre adhattak vagy adhatnak alkalmat. E vitás, illetőleg homályos történeti értékelési szempontok közül néhányat, azért, hogy első magyar királyunkat jobban ismerjük, világosabban lássuk, tehát még jobban tiszteljük, óhajtanék most megvilágítani mélyen tisztelt Hallgatóim előtt.

Minden helyes történeti kritika, történeti értékelés kiinduló pontja az kell hogy legyen, hogy akár embert jellemzek, akár eseményeket ábrázolok, azt saját korának kereteiben kell elvégezni. Ha ezt, akár részben is, figyelmen kívül hagyom, könnyen hamis eredményekhez, helytelen meglátásokhoz jutok. Ennek az alapvetően fontos elvnek a folytonos figyelembe vétele természetesen nagyon óvatossá kell, hogy tegyen bennünket a modern analógiákkal szemben. A módszeresen képzett történettudós természetesen fegyelmezett logikai rendszerezésében könnyebben tartja ezt szem előtt, mint a nagyközönség és annak oratora, aki szívesen közelíti meg hősét modern analógiákkal, s olykor pedagógiai vagy éppen politikai célzattal is szívesen helyezi a hőst a mai viszonyok közé. Helyt nem álló párhuzamokat von évszázadok előtti múlt és a ma eseményei, intézményei, állapotai között és a történelmi fejlődés szükségszerű menetét figyelembe nem veszi. Nem akar ez, mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim, kritika lenni a Szent Istvánról szóló idejű ünnepi megemlékezések felett, csupán arra kívántam rámutatni, hogy a szép és mélyen szántó emlékezésekben szent királyunk néha nagyon is modern köntösben jelenik meg; modern államférfi, sőt diktátor, vagy nagyon is körültekintő nemzetiségi politikus lesz belőle, vagy ellentétképpen kolostorba visszavonuló kegyes férfiú, aki az élettől elvonatkoztatva, csupán az égi szférákba tekintve élte le életét. Ilyen beállítása Szent István életének és királyi művének azonban nem felel meg a XI. századi magyarság és Európa igazi politikai, társadalmi és szellemi képének. Pedig csak ezeknek szintetikus tükrében juthatunk el Szent István igazi megismeréséhez, amennyire ez 900 év távlatából lehetséges. A tudomány már megtörtént eredményeit szeretném néhány vonásban mélyen tisztelt Hallgatóim elé vinni s megkísérelem a keresztény, országépítő és szent első magyar király képét megrajzolni.

Egy nép keresztény hitre térésének vagy térítésének a korai középkorban egészen más módja és jelentősége volt, mint akár az őskereszténységben. akár ma. A kereszténység első századai-

ban a megtérés személyes vallásos élmény eredménye, következménye volt. Nem is lehetett másként, hiszen a hatalmas pogány szekták és a mögöttük álló államhatalom akár a római birodalomban, akár azon kívül, legfeljebb csak túrték, de rendszerint tűzzel-vassal üldözték a keresztény hit követőit, akiknek tehát, akár előkelő urak, akár rabszolgák voltak, a személyes meggyőződés heroikus erejére és minden áldozat viselését vállaló elszántságra volt szükségük, hogy kereszténnyé legyenek. A megtérésnek tehát egy személyes önelhatározásból kellett kiindulni. Ez a helyzet azonban Nagy Konstantin után és a népvándorlási népeknek a római birodalom területén történt megtelepedésével megváltozott. Ezek a különféle, legnagyobbbrészt germán népek a maguk katonai erejével legyőzték ugyan a római birodalom korhadó erőit, de annak magasabb kultúrája, társadalmi berendezkedése elvitathatatlan, ki nem kerülhető hatást gyakorolt a római területen letelepedő népekre a természeti és emberi milieu minden korban alakító erejéhez híven. Ez történt a Kr. u. IV. század végétől a germán törzsekkel, később a szlávokkal, s végül a népvándorlás utolsó hullámaként Közép-Európában megjelenő magyarokkal is. De a nyugati római birodalomnak Kr. u. 476-ban történt megszűnése után a római állam, társadalom és műveltség egész szellemi öröksége a keresztény egyházra szállott, miután az már Nagy Konstantin óta a birodalom államvallásává lett. A római-ság minden értékének birtokosává tehát az újonnan jött népek csakis a kereszténységen át lehettek, mintahogy az egyház, amikor a keresztény hitet pogány népek között terjesztette, a pusztán vallási, dogmatikus és kultikus eszményeken és formákon túl a római állami, társadalmi és szellemi élet összes eredményeit is átadta az újonnan megtért népeknek. A keresztény hitre térés tehát ekkor és ezeknél a népeknél nem csupán vallásváltozást jelentett, hanem az életforma teljes átalakítását is. A legnagyobbbrészt törzsi közösségben élő népek között, amelyeket patriarchális jellegű, de szigorú hatalom fogott egységbe, egyénenkénti térítésről tehát nem igen lehetett szó, legfeljebb egy-egy római fogságba esett germán harcos vagy túsz juthatott el a keresztény hit egyéni megismeréséhez. Ellenben egész törzsek vagy népek egyszerre tértek meg a keresztény hitre, amikor arra, egyben egész életformájuk átalakítására indítékot nyertek. Ez a kezdeményezés pedig felülről jött, ami a törzsi társadalomban másként nem is volt

lehetséges. A keresztény egyház térítő papjai a törzsi állam hierarchikus kereteinek megfelelően a törzsfő, a fejedelem megtérítésével kezdték el munkájukat. A hatalmas erős, egész népe feltétlenül uralkodó törzsfőt, fejedelmet kellett először meggyőzni nemcsak a keresztény hit igazságairól és belső szépségéről, hanem a keresztény hittel feltétlenül együttjáró állami és társadalmi rend helyesebb, előnyösebb voltáról is. A transcendentális motívumok mellett hatékonyan érvényesültek nemcsak az új rend erősebb államfenntartó értékei, hanem a keresztény hitre térő vezér vagy fejedelem hatalmának a keresztény társadalmi renden át való erősebb érvényesülése is. A pogány törzseknél a trónörökösödés általában a seniorátusi elv alapján történt, vagyis mindig a legidősebb törzsfő került a fejedelmi székbe, tekintet nélkül az elődhez való familiáris kapcsolatra vagy annak fokozatára. A keresztény hit felvételével megnyílt a lehetősége, sőt a jogszerűsége annak, hogy a trónutódlás a fiúörökösödés elve szerint történjék. Természetes, hogy ennek az elvnek az alkalmazása nem történt mindenütt simán és zavartalanul. A seniorátusi elv alkalmazására még a keresztény hitre térés után is sokszor adódik példa, amint ezt a magyar fejlődésben is éppen Szent István után látjuk. De általában az a helyzet, hogy a korai középkorban a népek keresztény hitre térítése azért történik tömegesen, mert egy-egy hatalmas uralkodó a maga akaratával és hatalmával, éppen annak korlátlanabb, családjára is átszármazó érvényesítése végett vitte át népét a keresztény hitre és a keresztény állam társadalmi berendezkedésébe. A római, majd később az angol-szász, vagy germán térítő papok egy megtérő nép minden egyes tagjánál nem végezhettek térítő munkát, már csak azért sem, mert igen gyakran nyelvi nehézségek is útját állták ennek, pedig akkor az élő szón kívül minden más kapcsolat teremtése ki volt zárva a térítő pap és a megtérő nép között. Kétségtelen, hogy a megtérő nép első nemzedéke, sőt nemzedékei a kereszténységet inkább csak külsőségeiben élik át és csak emberöltők után, amidőn a keresztény állami és társadalmi rendet diktáló törvények már átformálták a megtérített népet, akkor következett el csak a keresztény hit igazságainak, szellemének átélése, az életbe való igazi behatolása. Viszont a keresztény hit megtartását, továbbépítését az újonnan megtért népnél éppen az biztosította, hogy a keresztény királyi méltóságra, még a vérségi kapcsolat erejénél is erősebben képe-

sített az idoneitas, vagyis a trónra való alkalmasság. Ez alkalmasság pedig annyit jelentett, hogy a trón örököse a keresztény vallás szerint él és mindenképpen alkalmas arra, hogy népét a keresztény hitben és annak társadalmi rendjében megtartsa. Vagyis a keresztény egyház, amely a királyi hatalom felvételét valóságos aktusnak tekinti, kizárt a keresztény ország feletti hatalom birtokából mindenkit, aki nem követője és nem védője a keresztény hitnek és társadalomnak. Ezt a körülményt figyelembe véve? érthető csak a zavar a magyar királyi korona öröke körül Szem Imre herceg halála után.

A pogány társadalom törzsi igazságszolgáltatását a törzsfő, vagy fejedelem a szokásjog alapján végezte. A keresztény állam keresztény társadalmi rendjét egy a keresztény király által kihirdetett és éppen újszerűsége miatt szigorú tiltó szakaszokkal és büntetésekkel körülbástyázott törvénykönyv védelte. Ez a törvénykönyv nem egyéni alkotása volt az új keresztény államnak, hanem átvétel más keresztény nemzetek gyakorlatából, őstípusaik pedig nem a laikus törvényalkotás gyümölcsei, hanem a középkor egyházat és államot összefogó rendjének megfelelően a zsinatok határozataira mennek vissza. Mivel a keresztény hit melegágya a középkori egyházi felfogás szerint is a család, ezért a térítés mindjárt oda irányult, hogy a kereszténnyé lett fejedelem hitben erős hitvest vegyen maga mellé, keresztény uralkodó családokkal tartson nemcsak családi, de politikai kapcsolatot is. A térítés művét tehát diplomáciai munka kísérte, vagy olykor meg is előzte, amely a kereszténnyé lett nép fejedelmét nemcsak családi kapcsolataiban, de politikailag is bevezette a keresztény államok közösségébe. Ez a mozzanat világosan látható Szent István családi, majd politikai kapcsolatainak kiépítésénél is.

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim! Ha a *korai* középkor nemzetei keresztény hitre térítésének ezt a tipikus képét szem előtt tartjuk és Szent István életének közismert adataival Összevetjük, akkor világossá lesz, hogy a magyarság megtérése, benne az első keresztény király tevékenysége, a keresztény állami és társadalmi rend berendezése más népekhez hasonlóan, azok egyes intézményeinek átvételével történt.

Szent István életében és a középkori keresztény Magyarország felépítésében vannak sajátosan magyar jelenségek és vo-

natkozások is, míg azonban maga a megtérés, mint láttuk, erősen tipikus jelenségek között történt. Ezek a sajátos magyar vonások nem azt jelentik, mintha Szent István a keresztény magyar királyságba sajátos, ősi magyar pogány elemeket épített volna be. Ilyenek ugyan, különösen ami a primitív népek irodalmi tudatát, családi hagyományait, szokásjogi emlékeit illeti, a magyarságnál is megvoltak s éppen a legújabb kutatások eredményei szerint töredékesen még évszázadok múlva is fellelhetők, de ezek a pogány magyar hagyományok csak illegitim életet élnek, és a keresztény magyar állam szilárd és körülhatárolt rendjébe azok sem Szent István idejében, sem később bebocsátást nem nyertek. Felvethetjük ezután a kérdést, mi az, ami Szent István életében és munkájában sajátosan magyar s mivel gyakorolt ő elhatározóan döntő befolyást a magyar állam és a magyar nemzet további sorsára? mert e kérdésekre adott felelet dönii el az ő történeti jelentőségét. Szent István a magyar nemzet sorsát mindmáig eldöntötte azzal, hogy népével együtt a kereszténységnek nem keleti, bizánci ágához csatlakozott, hanem a nyugati kereszténység hívévé szegődött. Ismeretes, hogy a mai Magyarország területén megtelepedett magyarság már a X. században, a vezérek korában kapcsolatba került a bizánci kereszténységgel. Bizonyos az is, hogy ennek a bizánci kereszténységnek a nyomai még később is, Szent István idejében és azután is megvoltak Magyarországon, különösen a déli részeken. A keleti és a nyugati kereszténység széthasadása ugyan már a VIII. század folyamán határozottabb alakot öltött, de teljesnek nem volt mondható, a végleges szakadás csak 1054-ben következett be. Ámbár a szakadás okául dogmatikus és egyházfegyelmi kérdések, illetőleg véleményeltérések állítottak előtérbe, mégis annak indítékául sok tekintetben a politika is szolgált. A nyugat-római császárság összeomlása után Rómában a múlt egyetlen örököse, az antik tradíciók keresztény őrzője, a papság maradt, amely így idők folyamán függetlenné lett a világi hatalomtól, sőt később maga lett világi fejedelemmé is. A pápai székre tehát nem tudott befolyást gyakorolni Bizánc még akkor sem, amikor a VI. és VII. századokban Itália nagy részét birtokában tartotta. Bizáncban viszont a császári hatalom és tekintély a kereszténységre is reánehazedett, a konstantinápolyi pátriárka nem volt független feje az alája tartozó Keletnek, mint a pápa az akkori világ nyugati felének. A

bizánci császárság is fejtett ki térítő tevékenységet, különösen a keleti császársággal szoros kapcsolatban lévő szláv népek között ez azonban nemcsak a bizánci szellemű, keresztény kultúra átadását jelentette, hanem a bizánci jog és államrendszer elveinek átvétele mellett az abba való szoros, a nyugati hűbéri rendszerhez bizonyos tekintetben hasonló beleilleszkedést is. Kétségkívül ez lett volna a magyarság osztályrésze is, ha a X. században a gyulák bizánci keresztény kapcsolatai révén a keleti kereszténységhez csatlakozott volna a magyar nemzet. De nem ez történt. Már Géza fejedelem Nyugat felé tekintett, fia István pedig a nyugati kereszténységhez vezette nemzetét. Nagy bölcsesség és politikai előrelátás nyilatkozott meg azonban abban, ahogy ez történt. Azóta, hogy Nagy Ottó német király 962-ben a karoling tradíciók nyomán, de más terjedelemben és jelentőséggel megteremtette a német-római császárságot, ez a császárság is erős térítő tevékenységet fejt ki különösen a Németországgal határos keleti területeken. Ezeknek a vidékeknek jórészt szláv lakossága között megjelentek a német térítő érsekség papjai, akik a különböző népek fiait a nyugati kereszténységhez csatolták, de úgy, hogy az új keresztény egyházak szervezetileg a német egyházba illeszkedtek. Az egyházi és világi kompetenciák akkori erős összefüggése mellett ez a függőség nem maradt csupán egyházi természetű, hanem a politikai, állami természetű kapcsolatokra is áttolódott. Csehországnak egész állami fejlődésére, a német-római császársághoz való hűbéri kapcsolatára, elhatározó döntő befolyást gyakorolt az a körülmény, hogy a cseh nép keresztény hitre térítését a X—XI. század fordulóján német térítő papok végezték és az új cseh keresztény egyház a német hierarchiába illeszkedett. Ez a német térítő munka, amely ilyen formán rokon vonásokat mutat a bizánci császárság térítő munkájával is, éppen a X. és XI. század fordulóján annál erősebb volt, mert ekkor volt a legnagyobb a német-római császárok befolyása a pápai szék betöltésére, valamint annak politikájára. Tudjuk, hogy a német térítő papok Magyarországon is megjelentek. István azonban, amidőn a kereszténység felvételének és a keresztény egyház megszervezésének nagy tényéről volt szó, egyenesen Róma felé fordult és a keresztény királyi hatalom megalapításának elismerését a pápától nyerte, aki csupán lelki szuverenitást igényelt a magyar egyház felett. Szent Istvánnak ez a ténye a magyarság jövője szempontjából sorsdöntő fontosságú volt. Akár

a bizánci, akár a német-római császárság közvetítésével jutott volna el népével együtt a keresztény közösségbe, az más világi hatalmaktól való függő viszonyt tételezett volna fel, amivel szemben így sikerült nemzete függetlenségét biztosítani. De a keresztény szellemiség szempontjából is nagy fontossági! volt az itáliai-római közvetlen kapcsolat. Már egy százada tartott ekkor az a mozgalom, amely a clunyi benediktinus kolostorból kiindulva terjedt tovább, s amely az egyháznak a világi hatalom befolyása alól való felszabadítását célozta. Ez a mozgalom inkább a latin népek országaiban és az azokkal összefüggő, egykor romanizált területeken terjedt el. Itáliában és Rómában is jelentkezik már ekkor, mint az egyház és a világi hatalom hűbéres jellegű kapcsolatainak reakciója. A magyarság és a magyar keresztény egyház tehát éppen római-itáliai kapcsolatai révén ezt a clunyi szellemű kereszténységet tette magáévá. Egyáltalán a magyar kereszténységre első századaiban sokkal inkább Itália és általában a latin népek keresztény szellemisége gyakorolt hatást, mint a hűbéri szellemtől erősen saturált német kereszténység. Mindez Szent István egyházalapító munkájából következett.

Ha Szent István életszentségének vizsgálatára, annak helyes történeti értelmezésére törekszünk, akkor is a kor viszonyaiból kell kiindulni. Szentnek mondja a keresztény katolikus egyház azokat, akik erényeik tündöklő, hősi foka által az Isten országába* az ő közelségébe jutottak, erényeik által mindenkinek példaképül az ég felé haladó úton vezetőül szolgálnak. Ez a norma általános érvényű ugyan, de magától értetődően a keresztény egyház is életformáiban, a társadalomhoz való viszonyában alá volt és alá van vetve a történelmi fejlődés kényszerűségének. A dogmatikus állandóság mellett a lényegét kifejező formák változtak a viszonyoknak és a művelődési színvonalnak megfelelően. A keresztény egyház papjai és hívői egyaránt saját koruk gyermekei, tetteik, erényeik és hibáik csakis saját koruk tükrében értékelhetők. A XX. század szentje éppúgy korának gyermeke, mint ahogy azok voltak a XI. század szentjei. István, Imre és László, az Árpádház szentté avatott sarjadékai. Mi volt az a főtulajdonosság, az a tündöklő erény, amely Istvánt szentté tette? Cselekedeteinek egynémelyike vad, szinte erőszakos színben tűnteti fel. Koppány megöletése és Vazul megcsönkítése véres szörnyű-

ségeknél látszanak ma, de megfeleltek a kor szokásainak, akkor bizonyára nem keltettek feltűnést a kortársak előtt. De hogy félhettek ezek össze akkor is az ételszentséggel, amikor ellentétben álltak a keresztény hit „ne ölj!” — parancsával! Ma ez az ellentét kiegyenlíthetetlennek látszana, de akkor a középkori egyházi felfogás Istvánban a keresztény hit védelmezőjét, herosát látta. A hit védőjének nemcsak joga, de kötelessége fegyverrel is védelmezni a hit igazságait, erőszakkal is közbelépni ott, ahol annak földi közössége, az egyház veszélyben van.

Pogányokkal, a pogánysággal szemben nemcsak szabad, de kell is fegyvert fognia a keresztény királynak a középkor hite szerint. De az a körülmény, hogy István népét a keresztény hitre térítette, már önmagában is szentté, a keresztény hit herosává «melte őt az Egyház és a nép előtt, akinek igazságát csodáival is bebizonyította az Úr, ez volt a középkor felfogása. Bölcs és keménykezű uralkodó, az általa vállalt keresztény hitnek és keresztény ételszemléletnek nemcsak követője, de rettenthetetlen védője, ez volt István király s ezért tisztelte őt szentnek a nép és az egyház egyaránt. Hatalmas uralkodó, ízig-vérig ember és férfi, a hit harcos lovagja, ez Szent István képének igazi körvonala, amely lényeges vonásokban nem igen különbözik azoknak a szentté avatott fejedelmeknek jellemképétől, akik — mint István — népkkel szintén a keresztény hitre tértek és azt, ha kellett, karddal is védelmezték.

Magnifice Domine Rector! Mélyen Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Megkíséreltem néhány halvány vonással megrajzolni Szent István egyéniségét saját kora viszonyainak tükrében. Ha így nézzük őt, akkor megállapíthatjuk, hogy az a mód, ahogy Szent István népét a keresztény hitre térítette, ahogy országát a keresztény államok módjára megszervezte, nem igen különbözött attól, ahogy más népeket fejedelmük a keresztény hitre vezetett, vagy ahogy azok országukat a keresztény államrend szerint megszervezték. Itt Szent István mások nyomdokain haladt. Éppen így kevés sajátos vonást mutat Szent István élete is, a legendák és viták Szent Istvánja a keresztény hitre megtért harcos keresztény király típusát adja. De sorsdöntően magyar, mélységesen bölcs, ezredévre alkotó volt Szent István akkor, amidőn maga népével együtt a nyugati kereszténység gyermekévé lett s ezzel

megszerezte a keresztény és antik római tradíciók egész szellemi örökségét. Mindezt a pápa kezéből vette, ami szellemi kapcsolatot jelentett csupán és nem politikai függőséget, mintha a bizánci kereszténységet vette volna fel, vagy a magyar egyházat a német szervezetbe illesztette volna. A magyar nemzet függetlenségének felismerése és megvédése, egyúttal a keresztény és római kultúrához való kapcsolása, ez Szent István kilencszázados öröksége!